

samem. V gotski cerkvi je bil zidan napis, iz katerega zvemo, da je to cerkev posvetil v sedemdesetih letih škof Balderik (918—976).

Dyggve E. iz Kopenhagna, ki je mnogo sodeloval z jubilantom R. Eggerjem, zlasti pri izkopavanjih v Saloni, kjer je v prvi vrsti obravnaval starokrščanske spomenike, je tudi tukaj prispeval članek k zgodovini beme. V razpravi o duhovniški klopi izza oltarja obravnava prvovrsten znanstveni material, ki se tiče razvoja starokrščanskih cerkvenih zgradb.

Dvoranska cerkev kakor tudi posebej stoječa duhovniška klop sta posebno važni za pokrajine severno in vzhodno od Jadrana. Te oblike so se posebno dolgo zadržale v teh krajih. Avtor zagovarja mišljenje, da so take zgradbe nastale pod vplivom od zunaj, in sicer iz orient (Sirije). Egger je ugotovil, da so polkrožni zidovi izza oltarja redno, če že ne klop za duhovnike, kar je običajno, vsaj temelj ali zadnja stena za duhovniške sedeže.

V prvih najstarejših (še zasebnih prostorih) so bili okrog prenosljivega oltarja postavljeni sedeži za najstarejše. Lahko pa izvira tako postavljanje iz cesarskega triklinija, kjer je stal prestol pod ciborijem, ki je bil pokrit z velom. Dalje pojasnjuje avtor, v koliki meri je vplival ravno dvor s svojim ceremonialom na način gradnje ciborija in na to, da sta bila tako oltarna menza kakor škofov sedež dovolj vidna in prirejena za počestvenje. Svobodno stoječa duhovniška klop je, sodeč po njenem tipu, pri nas zelo zgodaj v rabi. To nam ponovno dokazujejo najdbe iz Pulje, Akvileje, Poreča in Salone, kjer je avtor ta problem preiskoval s podporo Jugoslovanske akademije znanosti in umetnosti v Zagrebu.

J. Klemenc

Saria Balduin: *Noricum und Panonien*. Historia, Zeitschrift für alte Geschichte, Jahrgang I., 1950 (izšel leta 1951, Heft 3., S. 436—486).

Poleg pregleda novejših rezultatov od leta 1940—1950 omenja avtor tudi novejšo tujo literaturo, ki jo tu navajam tudi jaz. Tako izhaja na Dunaju od leta 1951 pod uredništvom R. Nolla »Nachrichtenblatt für die Forschungsarbeit über die Römerzeit Österreichs« pod naslovom »Pro Austria Romana«. List je hektografiran in služi predvsem za informacijo svojim strokovnim članom. Izmed novejše literature navaja delo Rudolfa Eggerja »Kärnten in Altertum«, Klagenfurt 1941, kjer je podana zgodovina Koroške v antiki.

Rudolf Egger podaja v delu »Oberösterreich in römischer Zeit« zgodovino avstrijske province Gornje Avstrije v rimskem času.

Otto Lamprecht je opisal v knjižni zbirki »Geschichte Österreichs in Einzeldarstellungen«, Heft I., rano dobo avstrijskih dežel do leta 976 pr. Kr.

Razprava Franca Miltnerja »Römerzeit in österreichischen Landen«, Innsbruck 1948, je pa namenjena širšemu krogu bralcev.

A. Alföldi je izdajal »Dissertationes Pannonicae«, ki so pa po njegovem odhodu iz Budimpešte prenehale. V delih te serije je Alföldi podal zelo veliko materiala tudi iz našega dela rimske Panonije.

V predzgodovinskem delu obravnava avtor predvsem tri probleme:

1. Venetske napise iz južnega Norika, kjer navaja mišljenje E. Vettera (*Carinthia* I., 140, Jg. 1950, str. 130). Na vsak način je značilno dejstvo, da so Veneti prvi narod, ki so prevzeli od Etruščanov njihovo pisavo.

2. Norejo, kjer vprašanje bitke tudi v deceniju 1940—1950 še ni prišlo v stadij mirovanja. Pokojni W. Schmid je zastopal mnenje, da se naselbina St. Margarethen am Silberberg v Gornji Štajerski ujema z Norejo, kar pa večina arheologov odklanja. Miltner misli, da bi bila Noreia lahko velika keltska naselbina v keltskem taborišču pri Bistrici ob Dravi. Max Schilcher smatra v razpravi »Noreia, der Ort der Kimberschlacht, Arbeiten aus dem Institut für allgemeine und vergleichende Sprachwissenschaft, heraus-

gegeben von W. Brandstein, Graz, Hett I.: Frühgeschichte und Sprachwissenschaft«, str. 9 sl. Sočo za reko, kjer naj bi Kimbri prodrali in potem prešli v dolino reke Save, kjer je po njegovem mnenju stala Noreja na ozemlju današnjega Kranja. Nov moment nastopa z Magdalensko goro, kjer sta odkopala leta 1949 in 1950 R. Egger in Fr. Praschniker veliko keltsko in ranorimsko naselbino, ki sta predhodnici Virunuma. Do sedaj imamo o tem izkopavanju le začasna poročila. (Carinthia I., 159, letnik 1949, str. 145 sqq. in Carinthia 140, letnik 1950, str. 433 sqq. in str. 494 sqq.)

3. Vprašanje čelad iz Negove. O pripadnosti čelad imamo že celo literaturo (Altheim-Trautman, Vom Ursprung der Runen, 36 sqq.; Eichler-Nowotny, Germanenerbe 3, 1958, 140 sl.; E. Sittig, »Scriti in onore di B. Nogare«, 470 s.q.; Arntz, Handbuch der Archäologie I., 335 sqq.; G. Devoto, Studi Etruschi XI., 519 itd.). Glede na časovno opredelitev pa obstaja tudi dokaj gledišč (Stane Gabrovec, Vestnik I., 1950, str. 87 sqq.; Paul Reinecke, Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 1944, str. 172 sqq.). V rimskem delu pa obravnava avtor nekoliko problemov.

Tako so Rimljani priključili v svoj imperij Norik vsaj takrat, ko sta nastali provinci Panonija in Dalmacija (9 po Kr.), čeprav je formalno obstajal Regnum Noricum še do leta 45 po Kr. Alföldi je napisal kratko zgodovino Panonije v rimskem času (Zur Geschichte des Karpatenbeckens im I. Jahrhundert v. Chr., Osteuropäische Bibliothek, Nr. 37, Budapest 1942), kjer omenja tudi naše kraje v tem času.

Ko obravnava Saria (Carinthia I., 152, 1942, 96 sqq.) priključitev naših krajev k Rimu, omenja mnogovrstne predzgodovinske utrdbe, tako japonske kakor tudi druge v okolici Ljubljane. Na vsak način pa se je osvajanje naših krajev vršilo počasi, saj se je veliki panonsko-dalmatinski upor razširil od Drave do Jadrana. Torej so Rimljani dosegli Panonsko nižino šele v zadnjih letih Avgustove vlade ali pa celo kasneje in je bila Drava pri nas nekaj časa meja rimskega imperija. Pri Sarijevi opombi o markomanskih vojnah bi omenili, da so markomanski napadi zadeli tudi naše kraje, posebno ob velikih cestah, ki so vodile proti Italiji (W. Zwickler, Studien zur Markussäule I., Amsterdam 1941). Pri nas so posebno trpela manjša naselja, od katerih so mnoga izginila in niso bila nikdar več obnovljena. (O tem glej tudi Arheološki vestnik II., Ljubljana 1951, str. 125 sqq.) Tedaj je pričelo pri nas polagoma padati število prebivalstva. Saria navaja dalje, da je bila kot posadka v Ločici nameščena II. italaska legija, kar so potrdila še izkopavanja dr. Lorgerja. (Fr. Lorger: Österreichische Jahreshefte XIX/XX, Beiblatt 107 sqq. in Hoffiller-Saria: AII, str. 2 sqq.) Kot dober poznavalec Ptujja trdi Saria, da so dokazani v 3. stoletju samo začasni posamezni vojaški oddelki v Ptujju. Mogoče, da so bile zgrajene že takrat prve zaporne utrdbe na Krasu za obrambo Italije (Praetentura Italiae).

Po mišljenju prof. Saria je romanizacija v naših krajih kaj hitro napredovala, posebno v mestih in pa krajih, ki so jih naselili Kelti. Keltski element nam posebno dokazujejo keltski denarji, ki jih je obdelal Karel Pinck v »Archaeologia Austriaca«, zvezek 6, leto 1950. Mnogi napisi, ki so jih našli v okolici Celja po drugi svetovni vojni, nam dokazujejo isto. (O tem je pisal Klemenc v Arheološkem vestniku III., Ljubljana, str. 150 sqq. in v Zborniku Fil. fakultete v Ljubljani, 1950, str. 150 sqq. ter B. Saria v Österreichische Jahreshefte.)

Kar zadeva meje rimske province Panonije, Saria pravilno navaja, da je k Panoniji pripadalo ozemlje južno od Save. Emona je prvotno pripadala k Noriku, kasneje k Panoniji. Ko se je pomaknila meja Italije daleč proti severu do Trojan, okrog konca 2. stoletja po Kr., je tedaj tudi Emona prišla pod Italijo. (Rimske vojaške organizacije je Saria dobro obravnaval že v GMS XX, str. 115 sqq., kar v sedanjem članku kratko povzema. Navaja mnogo podatkov izven našega ozemlja, tako n. pr. nove vojaške diplome,

nastanek latrunkulov in burgov, o čemer je pisal tudi A. Alföldi v Arch. Ert. 3, Ser. II., 1941, 30 sqq.)

Pri obravnavi uprave in upravnih uradnikov je posebno zanimivo dejstvo, ki ga je ugotovil prof. R. Egger za Norik, kjer je našel v veliki reprezentančni hiši na Magdalenski gori v sobi s trinajstimi vdolbinami uradni prostor. Tam so se zbirali zastopniki trinajstih noriških »civitates«. To so potrdili tudi napisi (Praschniker, Carinthia I., 139, leto 1949, str. 148 sqq.). Verjetno je nekaj podobnega moralo obstajati tudi za Panonijo.

Mnoge rimske ceste gredo v smeri predzgodovinskih tras in ločimo mnogokrat rimske ceste od predzgodovinskih samo po solidnejšem temelju. (O tem glej H. Bulle: Geleisstrasse des Altertums.) Rimske ceste v naših krajih so obdelali poleg starejših (Premmerstein in Rutar: Die antiken Strassen und Befestigungen in Krain) tudi Saria in Klemenc v listih Arheološke karte, Ptuj, Zagreb, Rogatec, kjer je ravno vojaška cesta Siscia—Poetovio na novo dokumentirana. (Archaeologische Karte von Jugoslawien, Blatt Ptuj, Zagreb, Rogatec.)

Saria pravilno ugotovi, da je v umetnosti najprej prevladal vpliv juga; ko pa ta okrog sredine 3. stoletja preneha, pride zopet do veljave izraz domače umetnosti. Za provincialno umetnost Norika kakor tudi za umetnost Panonije so značilne razne klesarske delavnice, dalje mozaiki in stenske slikarije, ki so jih prav pri sistematskih izkopavanjih odkrili v Avstriji in pri nas. Zanimivo je, da so razni mozaiki in stenske slikarije iz kasnejšega časa. Klesarske delavnice južnega Norika, torej tudi tedanje Celeia, stoje mnogo višje kakor one iz Panonije, posebno iz Poetovia. To nam posebno potrjujejo najdbe v Sempetru pri Celju, kjer so leta 1952 izkopali zelo zanimive ostanke rimskega grobišča z arhitektonsko pomembnimi predmeti in mnogo marmornih reliefov, ki pa kažejo še vsi močan južni vpliv. Mnoge marmorne statue iz Virunuma so nedvomno tudi delo domačih klesarjev. O tem piše C. Praschniker v Carinthia I., 140, leto 1950, str. 3: »Der Meister von Virunum, ein Bildhauer der Römerzeit in Kärnten.« Tudi Flavia Solva ima mnogo skulptur, ki jih je objavil že E. Diez: »Die römischen Steindenkmäler auf Schloss Seggau bei Leibnitz, Wien 1949.«

Skoraj vse večje rimske naselbine so obstajale že v predzgodovinskem času, bodisi kot ilirske ali keltske vasi in mesta. Le neznatni kraji ob poštah cestah so popolnoma rimskega izvora. Po vojni sta republika Avstrija in Jugoslavija pričeli kopati na vseh važnih mestih, kakor so: Aguntum, kjer je kopal prof. Fr. Miltner (Fr. Miltner: Frühgeschichtliche Siedlung im Lienzerbecken, Jahrbuch des Österreichischen Alpenvereins, 1950, S. 30 ff., Öst. Jh. 38, 1950, Bbt. 37 sqq.), Celeia, Poetovio, Magdalenska gora, Cetium, ki leži prav pod današnjim St. Poeltenom, Lentia (današnji Linz), ki je bila tudi kasnorimska naselbina in je Linz njeno neposredno nadaljevanje. (W. Jenny: Jahrbuch der Stadt Linz, 1950, CI sqq.)

Izkopavanja pri nas omenja avtor precej na kratko, zato tukaj še nekoliko podatkov. V Panoniji so veliko kopali zlasti v letih 1946 in 1947 ter odkrili na gradu v Ptujju ilirsko-keltsko naselbino, o čemer je pisal že J. Korošec: Predzgodovinska naselbina na Ptujskem gradu, Ljubljana 1951. O kasnoantičnih utrdbah in pribežališču z baziliko in še o kasnejših utrdbah, ki so jih odkrili v istem času, je pisal J. Klemenc (Ptujski grad v kasni antiki, Ljubljana 1951). Slovansko svetišče in njegovo raziskovanje v letih 1946 in 1947 na Ptujskem gradu je prav tako obravnaval Korošec (Slovansko svetišče na Ptujskem gradu, Ljubljana 1948, in Slovansko grobišče na Ptujskem gradu, Ljubljana 1950). Ob vznožju gradu so odkrili leta 1951 mogočno zaporno zidovje, ki je obenem z ostanki zidu pri oficirskem paviljonu branilo dohod do dravskega mostu. (Podatki še niso objavljeni.) Ob Grajeni je vodil rimski vodovod na Panoramo. Tega sta raziskovala leta 1949 St. Pahič in J. Šašel. (Arheološki vestnik I, Ljubljana 1950.) Poleg tega so kopali tudi še v Emoni, kjer so odkrili ilirsko grobišče (J. Korošec

in Fr. Stare: Začasno poročilo o arheoloških izkopavanjih v Ljubljani, Arheološka poročilo, Ljubljana 1950).

Pač pa navaja Saria, da so v Pečuhu (Sopinanae) odkrili starokrščansko pokopališče z baziliko. (Arch. Ert. 3, Ser. I., 1940, 56 sqq. in isto III., 1. 1942, str. 196 sqq.) Tudi v Szombathelyju so izkopali mesto foruma z mnogimi dragocenimi mozaiki, ki so bili v cerkvi sv. Quirina, o čemer je pisal Stefan Paulovics (Die Topographie von Savaria-Szombathely, Acta Savariensia No. I., Szombathely 1943). O Carnuntumu je napisal E. Swoboda razpravo »Carnuntum, seine Geschichte und seine Denkmäler, Wien 1949« in E. Polaschek »Erinnerungsblatt an Carnuntum, Baden bei Wien 1940«. O Vindoboni navaja Saria več poročil, ko so kopali neke jarke. (A. Neumann-G. Masanetz: Die Archaeologischen Ergebnisse der Kanalverlegung, Tiefer-Graben... 1948, Wiener Geschichtsblätter 1950 in istega avtorja »Die römischen Ruinen unter dem Hohen Markt, Museumsführer des Historischen Museums der Stadt Wien, Wien 1950«.) V Brigetiu v legijskem taborišču v zadnjem času niso ravno mnogo kopali, pač pa je Stefan Paulovics že nekaj tega objavil (Laurae Aquincenses II., 119). Tukaj se dvigujejo ostanki rimskega taborišča, ponekod do 7 m nad bližnjo okolico. Zelo dobro je obdelano rimsko mesto Aquincum na mestu današnje Budimpešte. Njeno zgodovino so glede na posamezne dobe takole obdelali: F. v. Tompa predzgodovino, A. Alföldi zgodovino rimskega časa, ostali pa lokalno zgodovino in krščanstvo. V Aquincumu so odkrili še drugi amfiteater, ki je največji v Podonavju.

Mnogo slabše so raziskana kmečka naselja. Saria jih navaja nekoliko. Pri nas bi bilo še omeniti antično naselje na Vintarjevcu pri Litiji, ki ga je izkopal Fr. Stare.

Saria je ugotovil, da se prehistorijska keramika, posebno keltska, v provinci nadaljuje, seveda je izboljšana pod vplivom rimske tehnike. Saria omenja poleg Pakatusove tovarne terrae sigillatae v Aquincumu še eno v Sisciji. O rimski keramiki je napisal sistematično delo A. Schörgendorfer: »Die römerzeitliche Keramik der Ostalpenländer, Wien 1942« in E. Benis: »Die kaiserzeitliche Keramik aus Pannonien I. Die Materialien der frühen Kaiserzeit, Budapest 1948. Diss. Pann., Ser. II., No. 2.« Pri Wilhelmsburgu, okraj St. Poelten v Gornji Avstriji so odkrili peč za izdelovanje stekla. Pri nas so pa izkopali na Panorami v Ptujju več manjših lončarskih peči iz kasne antike, ki pa še niso publicirane.

Sarijevo mišljenje, da je bila v začetku rimske okupacije trgovina z Avstrijo zelo živahna, stoji. Kasneje jo je v 2. in 3. stoletju presegel import iz Porenja. Glede na rudarstvo bi Sario lahko spopolnili s podatkom, da je bilo pridobivanje svinca pri Litiji zelo intenzivno, kar so pokazale kemične analize, ki pa še niso objavljene.

Saria je tudi mnenja, da so bili domači iliro-keltski bogovi predmet bogoslužja tudi še v rimskem času. Keltskega izvora so tudi romanja okrog svetišč v središču sedanje Koroške. Tudi češčenje mnogih podzemskih božanstev je bilo Keltom nekaj domačega. Mnogoštevilna svetišča v Koroški so posvečena Marsu Latobisu, kar nam dokazuje, da imamo tukaj »interpretatio romana« domačega božanstva. Imena domačih bogov se redkeje omenjajo. Ponovno je omenjen Sedatus (Vulkan) iz Celja. Ime božanstva Casuntus pa izvajajo iz označbe kraja.

Saria ne omenja novejših izkopavanj v Ptujju leta 1951, ki so prinesla zopet nekaj fragmentov nutric itd. V Celju so izkopali na Sadnikovem vrtu novo svetišče s predmeti, ki nedvomno dokazujejo Herakleja ali mogoče celo Jupitra.

Razni orientalski kulturi so bili v Panoniji razmeroma še precej razširjeni. Tako n. pr. Jupiter Dolichenus. V Noriku se pa kaže posebno egipčanski vpliv, kjer je Noreia izenačena z Isido (Isis Noreia).

Saria navaja nekaj virov, ki govore o kasni antiki pri nas. Zelo dobro sliko položaja v Noriku iz tega časa nam podaja Eugippov »Vita S. Seve-

rini«. Navajam samo nekoliko izdaj: 1. Eugippius, *Leben des heiligen Severin*, übersetzt und erläutert von Mauriz Schuster, Wien, Ringbuchhandlung A. Sendl, 1946, 198 strani; 2. Eugippius: *Das Leben des heiligen Severin*. Lateinisch und Deutsch. Anhang: *Denkmäler des frühen Christentums in Österreich* von Rudolf Noll, Linz a. d. Donau 1947, 216 strani. Literarni značaj »Vitae« in njeno zanesljivost obravnava posebno Walther Bulst (*Eugippius und die Legende des heiligen Severin*. *Die Welt als Geschichte* 1950, 18 sqq).

Na noben način pa se ne morem strinjati z mnenjem avtorja, da je bila Panonija takoj za tem, ko so porušili donavski limes, izgubljena za rimski imperij. (*Historia I.*, str. 485.)

Zosim, 1. V. C. 46 nam pove, da je cesar Honorij postavil poštenega Generida za namestnika v Noriku, Reciji in Gornji Panoniji. Saj so celo Spodnjo Panonijo priključili leta 427 po Kr. rimskemu imperiju (*Marcellini comitis Chron. ann. 427*). Iz Priska (*Prisci Rhetoris*, *Hist. Pag.* 185, 13) pa zvedemo, da je bila mati zadnjega rimskega cesarja Romula Augustula hčerka comesa Romulusa in da je bila rojena v Poetoviu. Na vsak način je moral biti Poetovio v prvi polovici 5. stoletja še važno mesto. (Klemenc: *Ptujski grad v kasni antiki*, stran 68 sqq.) Se po tem, ko je to mesto razrušil Atila, so se pobegli prebivalci kaj hitro vrnili nazaj in se naselili tako v ravnini, na današnjem gornjem Bregu, kakor tudi na Ptujskem gradu. To nam potrjujejo tudi najdbe gotških predmetov na Bregu in njihovi grobovi, ki so iz časa Teodorikove vlade. V nasprotju s Sarijem sem prepričan, da je obstajala kontinuiteta naselja tudi v mnogih krajih Panonske ravnine. Mnoga pribežališča pa so služila prebivalcem že prej.

Med novejšo literaturo, ki jo podaja Saria, nam da posebno dobro sliko razmer v Spodnji Panoniji R. Egger s knjigo o sv. Mohorju, ki ga razlaga kot identičnega z lektorjem Hermogenosom iz Singidunuma. Ta je pa umrl mučeniške smrti v Sirmiju. (R. Egger, *Der heilige Hermagoras*, Klagenfurt 1948.)

Vsekakor je delo prof. Sarie mnogo doprineslo k razumevanju razmer v naših krajih za časa antike. Nekatere pomanjkljivosti z našega ozemlja so pač razumljive, ker pisatelju ni bilo mogoče slediti posameznim novim znanstvenim rezultatom na kraju samem.

J. Klemenc

Gorenc Marcel: *Antikna skulptura u Hrvatskoj*. 80 Tab. in 12 reprodukcij v tekstu. Državno izdavačko poduzeće Hrvatske, Zagreb 1952.

Izšlo je v biblioteki likovnih umetnosti. Fotografije je izdelal Marijan Szabo. Reproducirana dela sta izbrala in razvrstila Jela Tadijanović in Marcel Gorenc. Opremila sta zbirko Jela Tadijanović in Vilko Gliha Selan.

M. Gorenc je v uvodu razložil namen tega za naše razmere res velikega dela, kjer je poskušal na 80 fotografijah podati antični material iz Hrvatske, ki je važen zaradi svoje umetniške vrednosti. V glavnih potezah podaja položaj v Iliriku v predzgodovinskem in rimskem času. Dalje ugotavlja, da je bilo takoj po rimski okupaciji importiranih mnogo umetnin. Kasneje so pričele v naših večjih mestih delati domače delavnice, tako kiparske kakor tudi kamnoseške. V domači skulpturi lahko zasledujemo razvoj umetnosti do zrelega antično-baročnega razumevanja.

To je nekaj misli iz Gorenčevega hrvatskega uvoda, katerega povzetek je podan tudi v francoščini in angleščini.

V popisu reprodukcij, ki je tudi v obeh tujih jezikih, je označen najprej kraj, kjer je predmet sedaj spravljen. Poleg ohranjenosti in kakovosti materiala so navedene še posebne mere, čas, kdaj je umetnina nastala, in njena provenienca. V tem enostavnem in na videz skromnem popisu je glavno delo avtorja M. Gorenca. Škoda je, da ni pri vsakem kosu navedena do sedaj znana domača in tuja literatura.

J. Klemenc